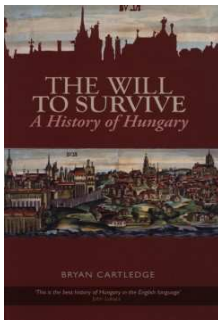

Bryan Cartledge: *The Will to Survive. A History of Hungary* (2011)

Sir Cartledge könyve 2006-ban jelent meg először angolul, 2008-ban magyarul, „Megmaradni: A magyar történelem egy angol szemével” címen, majd a hatalmas sikerre való tekintettel újra kiadták 2011-ben javítva, de ismét angol nyelven. Ugyanezen év februárjában a szerzőt kitüntették a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével (http://www.mfa.gov.hu/kulkepvisolet/UK/hu/Hirek/100208_Cartledge_Jotischky.htm).

A mintegy 600 oldalas kötet igényes külsőben, névmutatóval, bibliográfiával és fejezetenkénti lábjegyzetekkel jelent meg, ára ennek megfelelő, terjesztőtől függően 7–10 ezer forint. A néhány formai hiányosság közé tartozik, hogy a szerző kevés lábjegyzetet használt, azt is néha ötletszerűnek tűnő módon. A magyarokat következetesen magyarként, és nem „Hungarian”-ként említi, ugyanakkor a történelmi szereplők neveit viszont igen következetlenül használja, például az Árpád-kor tárgyalásánál Bélák és Andrew-k keverednek. Továbbá a 16–17. századi események tárgyalásánál Miklós nádort (1625–1645) rendszeresen Eszterházyként említi, habár a magyar történelmi hagyomány „s”-el írja. Csak Miklós nádor halála után, a hercegi ágat jelölték „sz”-el. Ugyanakkor Könyves Kálmán melléknevének fordításakor az eddigi legjobb megoldást választotta, „Kálmán the Learned”-ként hivatkozik rá. A könyv szövege, mint nyelvi „produktum” rendkívül kimunkált, stílusa művelt, választékos szófordulataiból csak tanulni lehet.

A könyvet John Lukács a legjobb angol nyelvű magyar történelemről szóló kötetként jellemezte és ismertetést is írt róla a Harper’s Magazine-ban (2007). Ebben kiemelte, hogy Cartledge „együtt érző és érdeklődő tekintete képes áthatolni a bonyolult nézetek és összezavaró események dzsungelén”. (Ő írta Bryan Cartledge „Trianon: egy angol szemével” (2009) c. könyvének előszavát is.) A kötetet szintén méltatta Lojtkó Miklós (<http://www.ece.ceu.hu/?q=node/19>). Emellett hasonlóan elismerő, de jóval kritikusabb cikk is megjelent Cartledge munkájáról a Magyar Szemle Online-on, amely főképp a szerző Horthy-

korszakkal kapcsolatos állításait vitatta. (http://www.magyszemle.hu/szamok/2009/2/El_nemzet_e_hazan)

Az, hogy ez a könyv létezik, már önmagában is komoly fegyvertény. Nem abban a negatív értelemben, hogy „jó a téma, bár a kivitelezése gyenge”, hanem abban a tekintetben, hogy egy angolszász politikus írta meg Magyarország történetét, amelyben a trianoni békediktátumot nyíltan magyar nemzeti tragédiaként aposztrofálta. Ezért egyrészt szükségszerűen más optikával bír, mint a magyar összefoglaló művek, másrészt pedig számos egyéb elgondolkodtató kérdést is felvet. Az átlag nyugati értelmiséghez miért nem jutottak el, illetve számukra miért nem voltak befogadhatóak az eddigi angol nyelvű, Magyarország történetéről szóló könyvek? Vagy miben más, ha úgy tetszik jobb, egy nem történész által írt angol nyelvű történelmi kötet?

Mindezekre, és még számos egyéb kérdésre nem lehet pusztán a könyv ismeretében válaszolni. Hiszen egy történelmi munka sikere külső körülményektől is függ, mivel nem mindegy, hogy milyen közegben, milyen nyelven jelenik meg, vagy, hogy ki írta. Ráadásul az egy szintén meghatározó és sajnálatra méltó körülmény, hogy a magyarok nem tudják jól „menedzselni”, „eladni” magukat, pedig a reklám a 20. század második fele óta fokozott jelentőséggel bír.

Cartledge betartja a könyvkiadás egyik alapszabályát: kell egy jó cím! A „The will to survive” előre megadja azt a gondolati irányvonalat, amelyet a szerző tartani szeretne: minden külső és belső körülmény ellenére „él nemzet e hazán”, ami tekintve ezer év viharos eseményeit valóban csoda számba megy. Ezzel egyrészt a 19. századi romantika irodalmának érzelmeit eleveníti fel (gondolva itt például a Himnusz vagy a Szózat soraira). Másrészt már előre jelez egy koncepciót, ami csak akkor jelent problémát, ha egy szerző ahhoz hajlítja az egyébként makacs szilárdságot mutató tényeket. A fejezet és az alfejezet címek is jól sikerültek, sőt, a kötet korszakolása néhol egyedien újító és üdítő: például párhuzamosan tárgyalja ugyanazt a korszakot, „Hungary Divided (1526–1711)” és „The Struggle for Independence (1547–1711)” címeken. (Magyarul: Megosztott Magyarország és Harc a függetlenségért, ford. a szerző.) Ráadásul bő képanyag, térképek és genealógiai táblák egészítik ki a szöveget.

A figyelemfelkeltő cím, alcímek, képek és korszakolás mellett a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy nem az elsődleges, levéltári források, hanem a szakirodalom alapján próbált

szintézist alkotni Magyarország történetéről. Ezáltal jelentősen felcsigázza az olvasó érdeklődését: vajon milyen új szemszögből, milyen új módszerekkel lehet ezt elérni? Az angolszász szerzők mindig is kiváló összegző munkákat írtak: az elmúlt húsz év terméséből gondolhatunk például Normann Davies Európa történetére (Europe: A history) , Paul Johnson 20. század történetére (Modern Times) vagy Jonah Goldberg (Liberal Fascism) c. politikafilozófiai írására.

Ehhez képest némi meglepetés éri az olvasót, mivel Cartledge-nél egy abszolút tradicionális tárgyalását látja a témának, amelyben igazán új nézőpontok talán csak a 20. század bemutatásánál érvényesülnek.

Az első rész a középkort tárgyalja, az őstörténettől a mohácsi csatáig (1526). A szerző megállapítja, hogy a magyarokat sokkal jobban érdekli az eredetük mítosza, mint az istenek és hősök tettei (p.3.). Ez persze érthető is, hiszen a magyarok eredete a mai napig heves viták tárgya. Ezt Cartledge is látja, ugyanakkor meg sem említi a finnugor nyelvrokonságon kívül eső elméleteket. A honfoglaló magyarok létszámát vitát nem tűrően 400 ezer főben adja meg, bár itt is számos egyéb lehetőség van, illetve a kalandozó hadjáratokat leginkább fosztogató hadjáratokként láttatja, habár itt jóval többről volt szó. (Ez utóbbi megállapítását a Magyar Szemle Online is kifogásolta.) A magyar állam megalapítását, illetve a keresztény állam létrehozását Szent Istvánhoz köti (pp. 12–13.), ami azért így nem szerencsés, hiszen ez egy igen hosszú folyamat volt, amely az Árpád-törzs nyugati orientációjával kezdődött, továbbá az állam megszilárdulása valahol Szent Lászlónál végződött. Ennek a hosszú folyamatnak a legkiemelkedőbb mérföldköve természetesen Szent István uralma. Talán nem igazán szerencsés történelmi folyamatokat elvágólagosan kezelni, mintha egyszer csak hirtelen elkezdődtek vagy befejeződtek volna. Az Árpádokat a megszokott tartalmi hangsúlyozással tárgyalja, azaz ahogy például a magyar középiskolai könyvek sem szánnak sajnós pár sornál többet IV. Kun Lászlóra, úgy Cartledge sem teszi meg. Pedig a magyar rendiség korai előképe akkor jelenik meg a Magyar Királyságban. Az Árpádok tárgyalásában kifogásolt néhány apró „furcsaság” jelentkezik később is: a magyar népesség számát 1500 körül ex cathedra 3,5 millióban adja meg (p. 47.), amely szintén vitatott, általában 4 millióra szokták tenni; a rigómezei csatát értékelve, a szerző szerint a törökök 1389-ben egyszer csak meghódították a Balkánt (p. 44.), amely szintén nem ilyen egyszerű, hiszen egy közel 100 éves folyamatról van szó; Luxemburgi Zsigmondot pedig a téma jelentőségéhez képest talán kissé szűken tárgyalja (p. 42–47.). Nagy Lajos uralmának ismertetésénél pedig Cartledge egy egészen szokatlan jelenséget mutat

fel.: „I. Lajos az egyetlen magyar király, akit a 'nagy' jelzővel illettek. A kommunista uralom (1949–1989) időszakában a politikai korrektség megkövetelte a magyar történészekről Lajos eredményeinek lekicsinyítését és melléknévnek megtagadását. Így lett egyszerűen csak I. Lajos, akit kárhoztattak imperialista terjeszkedő politikájáért és a jobbágyok elnyomásáért. Az efféle anakronisztikus értékítéletek elválaszthatatlanok az ideológia kényszerzubbonyába kényszerült történetírástól. A krónikások Lajost már saját korában 'nagy'-ként hívták, mivel saját korának mércéje szerint kiérdemelte azt. Habár politikájának akkor még nem látható, hosszú távú következményei mindenesetre károsak voltak Magyarországra nézve.” (p. 36., ford. a szerző)

Érdekes, meglepő és ugyanakkor „anakronisztikus” kiszólás ez. Hiszen a saját kor értékítélete gyakran más, mint az utókoré: IV. Béla például nagyapját, III. Bélát tekintette példaképének, és többször Nagy Bélaként hivatkozott rá. Sir Cartledge például mégsem tette ezt könyvében. Másrészt Nagy Lajost már nem kell megvédeni a kommunista értékítélettől, hiszen az immár 20 éve nem jellemző a magyar történettudományban. Harmadrészt, Lajost nem feltétlen politikájának nagysága miatt hívta így az utókor, hanem mert a Magyar Királyság kiterjedése az ő uralma alatt volt a legnagyobb. Negyedrészt pedig maga a szerző is elismeri, hogy Lajos uralma nem volt szerencsés Magyarország számára. Ráadásul az, hogy itáliai hadjárataival nem tudott kézzelfogható és tartós eredményt elérni, illetve hogy azokkal sikerült „becipelnie” a pestist Magyarországra, már saját korában is látható volt. Az 1351-es törvények ismertetésekor Cartledge is elkövet három szinte kötelező, gyakran feltűnő „típushibát” (p. 40.): egyrészt összemossa az ősiséget (a nemesi föld nem elidegeníthető) a háramlási joggal (a család egyenes és oldalági kihalásakor a birtok a koronára száll). Ráadásul a háramlási jogot kissé túlabzolutizálja, nem véve figyelembe a fiúsítás intézményét, amellyel lány utód is örökölhetett, királyi engedéllyel. Másrészt nem egészen látja és láttatja, hogy az ősiség a bárói hatalmaskodástól védte a kis- és középnemeseket, azaz, hogy ne tudják erőszakkal elvenni a földjeiket. Harmadrészt, a föld védelmét valamiféle maradi és a kapitalizmust akadályozó intézménynek tartja, ami azért érdekes, mert az 1989-es változások során a volt kommunista szatellit államok egyik első dolga a föld védelme volt! Nem is beszélve arról, hogy a mai gazdasági és társadalmi események fényében a neoliberális alapú kapitalista piacgazdaság sem tűnik olyan szimpatikusnak a legtöbb állam számára. Ennek fényében egyszer érdemes lenne újragondolni a földet védő intézkedések káros vagy éppen előnyös voltát. Hunyadi János tevékenységét is főképpen személyes motivációkkal magyarázza: birtokainak védelme, hadvezéri hírnevének visszaállítása, illetve a bosszúállás (p. 58.). Emellett azért érdemes lenne megemlíteni például azt, hogy akkor már kétszáz éves stratégiai törekvés volt az ütközőállamok

meg-, illetve újrászervezése a Magyar Királyság körül. Hunyadi Mátyás tevékenységének ismertetését a következőképpen zárja Cartledge: „*I. Corvin Mátyás uralmát Magyarországon nem elsősorban katonai eredményeiért vagy éppen közigazgatási reformjaiért tisztelik, hanem azért, mert ha rövid időre is, de bekapcsolta Magyarországot az európai humanista kultúra fő áramlatába.*” (p. 66., ford. a szerző) Érdekes kijelentés ez, hiszen mintha Cartledge a saját értékítéletét vetítené ki a magyar gondolkodásra. Azt is érdemes lenne tisztán látni, hogy a magyar történettudomány nem csak a humanista udvara miatt tisztelte Mátyást, míg a magyar közgondolkodás a „Mátyás az igazságos” mítoszt építette köré, hiszen ő alatta volt Magyarország utoljára békés és nagyhatalmi pozícióban. Ezek után Cartledge már szinte „kötelezően” írja le Werbőczyre hivatkozva a következő toposzt (bár Werbőczy a saját nevét Verbőci alakban írta, mégsem így terjedt el a magyar történetírásban), miszerint az 1514-es Dózsa-féle parasztháború után megtörtént a jobbágyság röghöz kötése és megszűnt a jobbágyok szabad költözési joga (p. 72.). Ez így, ebben a formában nem igaz, habár a szabad költözési joggal való élés valóban megnehezedett a későbbiekben.

A kötet második része 1526-tól 1918-ig tárgyalja Magyarország történetét. A 18–19. századra vonatkozó szöveg tartalmilag is igen jól sikerült, sőt, Cartledge azon viszonylag kevés történész közé tartozik, akiket kifejezetten foglalkoztat a Dualizmus időszaka, így annak igen nagy teret adott. Habár a 18. század kapcsán Cartledge Marczali Henrikre (1856–1940) hivatkozik és az ő II. Józsefről alkotott értékítéletét idézi. Ez önmagában nem probléma, de azért az elmúlt közel száz évben új tények, illetve új elméletek és értelmezési lehetőségek merültek fel, amelyeket érdemes lett volna figyelembe venni.

Ugyanakkor a 16–17. századi rész a könyv egyik legproblémásabb része. Ez főképpen az irodalomjegyzékbe tekintve érthető meg: az elmúlt húsz–harminc év angolul is megjelent, főképpen az MTA Történettudományi Intézetének munkatársai – mint például Ágoston Gábor, Fodor Pál, Hegyi Klára, Pálffy Géza, Zimányi Vera – által írt könyvei, illetve különböző tanulmánykötetek is teljesen hiányoznak. Márpedig az elmúlt három évtizedben „sok víz lefolyt a Dunán” a magyar koraújkori kutatások területén is. Ennek köszönhetően Cartledge számos olyan megállapítást tesz, ami abban a formában ma már kifogásolható. Továbbá számos értelmezési lehetőséget nem említ, amely pedig a magyar történészek és gyakran a nagyközönség számára is kézenfekvőek. Például: kizárólag a Szulejmáni ajánlat teóriájának egyes elemeire alapozva értelmezi az 1526–1541 közötti

időszakot, pedig erre számos egyéb lehetőség is van; Kőszeg 1532-es ostromának sikertelenségét a várvédők és Jurisics Miklós hősiességével magyarázza, pedig ez így önmagában nem áll meg; az erdélyi vallásbékét kizárólag az 1568-as tordai országgyűléssel indokolja, pedig ez is egy folyamat, illetve inkább országgyűlések sorozatáról lehetne beszélni, továbbá nem is említi az 1437-es kápolnai unió jelentőségét az erdélyi békesség tekintetében; a Bocskai-felkelés okát Bocskai elfogott levelében látja, pedig azon levél története erősen vitatott mind a mai napig; Buda 1686-os visszafoglalásánál fel sem merül a résztvevő mintegy 15 ezer magyar katona ténye, amelynek a későbbi események tekintetében komoly szerepe van.

A 20. század a magyar (és az egyetemes) történelemnek talán a legtöbb érzelmet kiváltó és a legtöbb értékelési lehetőséget provokáló korszaka. Így szinte lehetetlen úgy írni róla, hogy az mindenkinek „tessék”. Mégis Cartledge ír néhány olyan gondolatot, amelyet még ezt figyelembe véve is nehéz mire vélni.

Az első mindjárt a Tanácsköztársaság értékelése kapcsán tűnik elő: „Rövidsége ellenére, a 'Kun Béla-tapasztalat' alapvető hatást gyakorolt a magyar nemzeti szellemre. Beleoltotta a kommunizmus gyűlöletét, amely mély Szovjetunió-ellenességgel kapcsolódott össze. Húsz évvel később ez segítette a jobboldali szélsőségekkel szembeni tolerancia indoklását, a nyilvánvaló közöny kialakulását a náciizmussal szemben, és végül a Magyarország náci német megszállásába való belenyugvást. A kommunizmust ítélték gonoszabbnak, Sztálin Szovjetunióját pedig nagyobb fenyegetésként értékelték.” (p. 313., ford. a szerző.) Egyrészt a kommunizmus még a világháborút megelőzően sem volt népszerű Európában, tekintettel arra, hogy a nyugati középpolgári társadalmak alapvetően magántulajdon központúak voltak, míg a kelet-közép-európai államokban pedig még igen gyenge lábakon állt a munkásosztály. Ez a viszonylagos népszerűtlenség mindenütt csak fokozódott Európában a világháborút követő kommunista hatalomátvételi kísérletek miatt. Még Szovjet-Oroszországban sem a közkedveltség jele volt a kommunista puccsot követő, éveken át dühöngő polgárháború. Másodsorban, a Horthy-korszakban a szélsőjobboldali tüntetéseket, csoportokat szintén szétverték, a baloldaliakhoz hasonlóan, vezetőiket ugyanúgy bebörtönözték. A náciizmussal szemben csak 1940 körülre váltak nyilvánvalóvá, és Horthy bár sokszor bizonytalankodott, de sem ő személyesen, sem a magyar társadalom nem volt közönyös a náciizmussal szembeni büntetéseivel szemben. Harmadsorban, ha visszatekintve a sztálinizmust, illetve a világszerte létrejött kommunista rendszereket „rémtetteire”, talán nem is

tévedtek a kortársak olyan sokat akkor, amikor ez utóbbit a nácizmussal legalább egyenértékű veszélyként értékelték. Negyedrészt pedig az egész nyugati nagyhatalmi politika minimum két döntő esetben értékelte katasztrofálisan tévesen a politikai helyzetet, ami Európa 20. századi történetét meghatározta: először akkor, amikor a versailles-trianoni békerendszert fenntarthatónak vélte, másodsor pedig akkor, amikor a kommunista veszélyt alulértékelve Rooseveltnem támogatta Churchill azon javaslatát, hogy az új frontot a Balkánon nyissák meg. Érdekes módon Cartledge többször rögzíti könyvében azt a megállapítást, hogy a Magyarországhoz hasonló kis államok mozgásteret szűk, mégsem veszi figyelembe ezt a tényt, illetve nem tárgyalja a nyugati kontextust. Emiatt többször kissé féloldalasak a magyarázatai. Így például a magyar politika 1930-as évekbeli jobbra sodródásakor (pp. 345–348.) vagy éppen az antiszemita törvények magyarázatakor (pp. 353–355.). Ez utóbbi esetben megemlíti, hogy kezdetben izraelita ellenességről (azaz vallási diszkriminációról) van szó, de azt nem, hogy ez például az egész európai kultúrára jellemző volt a középkor óta. Egysíkú megközelítésének másik példája, amikor szóvá teszi, hogy a magyarok elfelejtkeznek arról, hogy az I. Világháborúban 300 ezer zsidó is harcolt az oldalukon. Pedig Cartledgevel ellentétben a magyar értelmiség arról sem felejtkezett el, hogy az 1848–49-es szabadságharcban is részt vettek magyar oldalon. A már említett féloldalasság a Horthy-korszak általános jellemzői kapcsán is előkerül. Cartledge felveti, hogy kevés olyan nagy formátumú politikus volt ebben az időszakban, aki megüti az 1914 előtti mércét (p. 337.). A magyar történeti irodalom azért jelentős kételyeket támaszt annak a mércének a magasságával szemben. Nem biztos, hogy szerencsés egy megelőző korszakot „jobbnak” tartani azért, mert korábban volt, vagy sikeresebbnek tűnik. Főképpen, mert a trianoni katasztrófa gyökerei igen mélyre, például pontosan a 19. századba nyúlnak vissza. A szerző szintén hevesen ostromozza a Horthy-korszak, illetve a bethleni időszak korlátozott demokratizmusát (p. 339.) a nyugati kontextust újfent mellőzve: Európában szinte mindenütt 20-50% között volt a szavazásra jogosultak aránya. Így a szerző mintha saját korának jelenlegi neoliberális tömeg demokratikus mércéjét kérné számon a múlton, vagyis azt, hogy miért nem szavazhatott minden 18. életévét betöltött állampolgár. (Érdemes összevetni a magyar szavazók arányát a nyugati adatokkal: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., Osiris, 1999. 222.)

A Horthy-rendszer leírását követő részek – a Rákosi-korszak, 1956, a Kádár-rendszer – jelentősen jobban sikerültek, mint az önmagában is ellentmondásos Horthy-korszak ellentmondást nem tűrő Cartledge-i leírása. Bár Antall József sikertelenségét kissé BBC riporter módjára abban

látja, hogy a miniszterelnök rossz kommunikátor volt, illetve azt sugallta, hogy a Horthy-korszak nemzeti, keresztény, középpolgári értékeit kívánja feléleszteni (p. 504.). Az külön elgondolkodtató felvetés lehetne, hogy ezen utóbbiak voltaképpen kívánatos értékek-e Cartledge, illetve egy 20. század végi liberális társadalom számára vagy nem?

Sir Bryan Cartledge könyvének vitathatatlan értéke, hogy a trianoni diktátumot kendőzetlenül mutatja be. Ezzel egy nyugati diplomata-értelmiségi is kimondott eddig csak jobbra magyar értelmiségiek által hangoztatott tényeket Trianonról és kiemelte annak tragikus és igazságtalan voltát. Ugyanakkor tárgyalási, érvelési módszere gyakran vitatható, továbbá néhány már létező tévképzetet továbbvisz azáltal, hogy nem vizsgálja meg az adott problémát mélyebben, több aspektusból. Ugyanakkor nem várható el a szerzőtől, hogy a magyar történelem, illetve a róla kialakult téves nyugati közvélekedés minden kérdésében ő egymaga tegyen rendet.

Illik Péter